

İQTİSAD ELMLƏRİ

UOT – 346.7

**AZƏRBAYCANIN İNKİŞAFINDA DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ROLU
VƏ ONUN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ**

Cəfərova Xəlidə Rəşid qızı
Gəncə Dövlət Universiteti
ceferovaxalide90@gmail.com

Xülasə: *İstənilən müasir iqtisadi sistemin normal fəaliyyətinin təmin edilməsində dövlətin mühüm rolu vardır. Dövlət mövcud olduğu tarix boyu, qanunların qorunması, milli müdafiənin təşkili vəzifələri ilə yanaşı, iqtisadi sahədə müəyyən funksiyaları yerinə yetirmişdir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət iqtisadi nizam-intizamın təşkilatçısı, onun qaydalarının yaradılmasına cavabdeh olan, onların sabitliyinin və həyata keçirilməsinin təminatçısı, ictimai mənafelərin ifadəçisi kimi çıxış edir. Dövlət iqtisadiyyatının inkişafının zəruri şərti investisiya fəallığının yaxşılaşması və yüksək investisiya fəallığıdır. Dövlət həmişə, bütün dövrlərdə və bütün ölkələrdə iqtisadiyyatın fəaliyyətinə, nəticədə bütövlükdə cəmiyyətin inkişafına təsir göstərmişdir.*

Açar sözlər: dövlət tənzimlənməsi, inkişaf, dəstək, iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı, dövlət siyasəti, səmərəlilik.

Keywords: state regulation, development, support, economy, market economy, government policy, efficiency.

Ключевые слова: государственное регулирование, развитие, поддержка, экономика, рыночная экономика, государственная политика, эффективность

Giriş. Bütün iqtisadi sistemlərdə, istisnasız olaraq, iqtisadiyyatı tənzimləyən dövlətdir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi mövcud sosial-iqtisadi sistemin sabitləşdirilməsi və dəyişən şəraitə uyğunlaşdırılması məqsədilə müvafiq səlahiyyətli dövlət orqanları və ictimai təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən standart qanunvericilik, icra və nəzarət tədbirləri sistemidir. Müasir şəraitdə istənilən dövlət iqtisadiyyata müxtəlif dərəcədə müdaxiləsi ilə milli iqtisadiyyatı tənzimləyir. Dövlət həmişə, bütün dövrlərdə və bütün ölkələrdə iqtisadiyyatın fəaliyyətinə, nəticədə bütövlükdə cəmiyyətin inkişafına təsir göstərmişdir. Beləliklə, dövlət tənzimlənməsi iqtisadiyyatın fəaliyyətinin vacib hissəsidir və buna görə də ən çox diqqət yetirilən istiqamətdir.

Dövlətin iqtisadi siyasəti ölkənin, dövlətin və xalqın məqsədlərini, vəzifələrini, maraqlarını ifadə etmək və həyata keçirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi siyasətin uzunmüddətli məqsədləri o qədər də müxtəlif deyil və aşağıdakı kimi qeyd edilir:

- ✓ normal fəaliyyət göstərən rəqabət proseslərinin saxlanması;
- ✓ pul qeyri-sabitliyinin qarşısının alınması və ya onunla mübarizə;
- ✓ bazar elastikliyinin yumşaldılması və tam məşğulluğun təmin edilməsi;
- ✓ milli müəssisələrin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi;
- ✓ davamlı iqtisadi inkişafın həyata keçirilməsi;
- ✓ ətraf mühitin mühafizəsi;
- ✓ inteqrasiya;
- ✓ sosial təminat.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın yüksək texnologiyalı qeyri-neft sektorunun balanslaşdırılmış inkişafı karbohidrogen ixracına keçid üçün real alternativdir. Qeyri-neft

sektoru sahələrinin artan rolu iqtisadiyyatın strukturunun şaxələndirilməsi, innovativ texnologiyalar əsasında Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət üstünlüklərinin təmin edilməsi, eləcə də davamlı inkişafın təmin edilməsi zərurəti ilə diktə olunur.

Əsas hissə. Müəyyən sahələrdə dövlət müdaxiləsinin məqsədləri sosial-iqtisadi nailiyyətlərdir. Bu nailiyyətlər istehlakın həcmi və strukturu, əmək haqqının səviyyəsi, ekoloji normalar və s. kimi göstəricilərdə öz təsdiqini tapır.

Ölkəmizdə əvvəlki illərdə iqtisadiyyatda faktiki olaraq inkişaf etməmiş bir istiqamətin - turizmin inkişafına şərait yaradılmışdı. XX əsrin sonunadək unikal iqlimə, dəniz sahilinə, sərvətlərə baxmayaraq, kurort və turizm sferasının inkişafı üçün ciddi addımlar atılmırdı. Dövlətin səriştəli iqtisadi siyasəti sayəsində ilk dəfə yaradılan yüksək səviyyəli mehmanxanalar şəbəkəsi, yollar, hava limanı və digər infrastruktur obyektləri turizmin inkişafı üçün geniş imkanlar açdı. Respublikada birinci, ikinci və üçüncü kompleks regional inkişaf proqramları uğurla həyata keçirildi.

Respublikada dövlət tənzimləmə sistemində proqram təminatı metodundan geniş istifadə olunur. Dövlət büdcəsi, məqsədli proqramlar, milli məqsədlər üçün məhsulların tədarükünə dair sifarişlər və s. indikativ planlaşdırmanın nəticəsidir. Hazırda inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən istifadə edilən göstərici planlar əsasən plan-proqram və ya proqnozlardır, çünki onların göstəricilərinin gələcək resurs təminatı əsasən proqnoz xarakterlidir.

Göstərici plan çoxşaxəli prosesdir və təsərrüfat subyektlərinə öz müəssisələri üçün ən effektiv inkişaf strategiyasını seçmək üçün rəhbərlik etmək üsulunu ehtiva edir. Eyni zamanda, bu, müxtəlif səviyyələrdə, ölkənin vahid iqtisadi kompleksinin ayrı-ayrı sektorlarında iqtisadi siyasətin seçilməsi üçün əsas alətdir və sosial-iqtisadi sferanın inkişafına dövlətin bilavasitə təsir aləti, göstəricilər sistemidir. Məqsəd isə dövlət qurumlarının ölkənin iqtisadi və sosial inkişafına təsiri artırmaqdır.

İnvestisiya fəaliyyəti həm ayrı-ayrı subyektlərin fəaliyyəti üçün, yəni mikro səviyyədə, həm də bütövlükdə ölkənin makro səviyyədə sosial-iqtisadi inkişafı üçün son dərəcə əhəmiyyətlidir. Makro səviyyədə investisiyalar son dərəcə mühüm rol oynayır. Bu investisiyalar dövlət siyasətinin müəyyən edilməsi, istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması və keyfiyyətinin yüksəldilməsi, elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi, iqtisadiyyat strukturunun yenidən qurulması və onun bütün sahələrinin vahid inkişafı, sənayenin çatışmayan xammal bazasının yaradılması, problemlərin həlli ölkənin müdafiəsi və təhlükəsizliyi üçün zəruri başlanğıcdır. İnvestisiya bazarının inkişafının makroiqtisadi göstəricilərinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması iqtisadiyyatın sənaye və digər sahələrinin, habelə ayrı-ayrı regionların investisiya cəlbəediciliyinin formalaşdırılması üçün əsas amildir. Mikro səviyyədə investisiyalar müəssisənin sabit fəaliyyətini, dayanıqlı maliyyə vəziyyətini təmin etmək və maksimum mənfəət əldə etmək üçün lazımdır.

İnvestisiyalar bir qədər iqtisadi artımdan asılıdır. İnvestisiyalar ölkədə sosial-iqtisadi sistemin inkişafı üçün ən mühüm amillərdən biridir. İnvestisiyaların miqyası, səmərəliliyi və strukturu əsasən region iqtisadiyyatının vəziyyətini, inkişaf səviyyəsini, perspektivlərini və rəqabət qabiliyyətini müəyyən edir. İnvestisiyaların dinamikasında baş verən dəyişikliklər həm ictimai istehsalın həcminə, həm də əhəlinin məşğulluq səviyyəsinə, xalq təsərrüfat kompleksində baş verən digər struktur dəyişikliklərinə, sənaye sahələrinin inkişafının stimullaşdırılmasına təsir göstərir.

İnvestisiyaların rolu təkcə gəlir əldə etmək deyil, çünki vəsaitlərin rentabelliği birbaşa vəsaitlərin nə qədər səmərəli idarə olunmasından, biznesin inkişafından, o cümlədən onun fəaliyyət istiqamətlərindən asılıdır.

Azərbaycan üçün əksər müəssisələrin modernləşdirilməsi məsələsi aktualdır ki, onların sahiblərinin çox vaxt, xüsusən də böhran zamanı kifayət qədər şəxsi vəsaitləri olmur. Bu, onlara biznesin inkişafının yeni istiqamətini mənimsəməyə, bərpa etməyə və istehsalı optimallaşdırmağa meyl etməyə vadar edir. Beləliklə, investisiyalar iqtisadiyyatın stabil fəaliyyətində və inkişafında mühüm rol oynayır. İnvestisiyaların kəmiyyət nisbətlərinin dəyişməsi işsizliyin və ictimai istehsalın həcminə, iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinə, iqtisadi sektorların və sənaye sahələrinin inkişafına təsir göstərir. Müəssisə vəsaitlərinin və reproduktiv potensialın yığılmasını təmin etməklə investisiyalar iqtisadi fəaliyyətin cari və gələcək nəticələrinə birbaşa təsir göstərir. Eyni zamanda, vəsaitlərin qoyuluşu effektiv formalarda həyata keçirilməlidir, çünki köhnəlmiş əsas vəsaitlərə və texnologiyalara investisiya qoyuluşu səmərəli işləməyəcək və müsbət iqtisadi nəticə verməyəcəkdir.

Innovasiya siyasətinin formalaşmasının səmərəliliyi mövcud normativ-hüquqi baza ilə tənzimlənir. Əvvəllər formalaşmış qanunvericilik bazasının mövcudluğu ölkədə elmi-texniki və innovativ fəaliyyəti sabitləşdirir. Müasir dünyada şirkətlərin müxtəlif şöbələrindən tutmuş bütün dövlətə qədər müxtəlif səviyyələrdə innovasiyaların idarə edilməsinin kifayət qədər formaları, üstəlik, mövcud bazar şəraitində xüsusi iqtisadi siyasət həyata keçirmək imkanı mövcuddur.

Innovativ həllərin tapılması üçün ümumi prosedur aşağıdakı addımlarla ifadə edilə bilər:

1. Problemə giriş, problemin tərfi və innovasiya tapşırıqları (layihə).
2. Bazarın, müştəri ehtiyaclarının, proseslərin, tələblərin və parametrlərin ölçülməsi.
3. Həll yolları axtarmaq, ziddiyyətləri aradan qaldırmaq, ideyalar yaratmaq, yeniliklərin xassələrində dəyişikliklərin axtarışını təmin etmək, analogiya və innovativ ideya axtarışına meyl göstərmək.
4. İdeyaların həyata keçirilməsi, sınaq həlləri, pilot layihələr, prototiplər, eksperimentlər.
5. Bazarda yeniliklərin yayılması, şirkətlərdə yeniliklərin tətbiqi, biznes planlar, investisiyalar.
6. Innovasiyaların bazara daxil edilməsi, yeniliklərin və onların təsirlərinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi.

Yeniliklər bir çox sistem amillərindən asılıdır. Daxili bazar maneələri, dil maneələri və iri miqyasda yeni ehtiyacların ümumi həlləri üzərində işləmək üçün müxtəlif dövlət və özəl maraqlı tərəfləri olan makroklastərlərin zəif mövcudluğu innovativ şirkətlərin inkişafına mane olur. Belə şirkətlərin yalnız kiçik bir hissəsi qlobal bazarda uzunmüddətli mövqe tutmaq üçün kifayət qədər böyük bir ölçüyə çatır.

Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına integrasiyası şəraitində ölkə iqtisadiyyatının innovasiya və rəqabətqabiliyyətliliyi problemi dünya bazarının və qloballaşma prosesinin meyarlarının başa düşülməsi və uyğunlaşdırılmasının, daha doğrusu müasir dünya üçün beynəlxalq innovasiya şəbəkələrinin formalaşdırılmasının zəruriliyini, həmçinin müxtəlif ölkələrin və korporasiyaların birgə elmi-texniki tədqiqatlarının və inkişafının əhəmiyyətini vurğulayır. Qloballaşan dünyada ən son texnologiyalara yiyələnən və insan inkişafına sərmayə qoyan ölkələr daha rəqabətqabiliyyətli olurlar. Millətin müasirləşməsi, onun rəqabətə davamlı olması dövrün məcburi tələbidir. Əgər dövlət müasir tarixin artan tələblərinə cavab vermək və Azərbaycanda daha da böyük rifaha nail olmaq istəyirsə, o zaman bu tələbi nəzərə almalıdır.

Məlumdur ki, ölkəmizin bir çox sahələrdə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal etmək potensialı var. Bununla belə, bəzi texnoloji proseslər ixracı tam əvəz etmir. Azərbaycanda innovativ inkişaf modelinə əsaslanan, yüksək rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyata, innovasiyaya,

müdrük dövlət idarəçiliyinə, biznes, elm, dövlət və cəmiyyət arasında sıx əlaqələrin formalaşmasına əsaslanan yeni iqtisadiyyat formalaşır.

Nəticə. Beləliklə, belə nəticəyə gələ bilirik ki, dövlət tənzimlənməsi istənilən ölkənin, o cümlədən Azərbaycanın iqtisadiyyatında əsas rol oynayır. Qloballaşma, iqtisadi çağırışlar və beynəlxalq siyasətdəki dəyişikliklər kontekstində dövlət siyasətinin davamlı inkişafa, iqtisadi artıma və sosial sabitliyə necə töhfə verə biləcəyini anlamaq vacibdir. Burada əsas diqqət yetirməli olduğumuz istiqamətlər aşağıdakılardır:

1. **İqtisadi Sabitlik.** Dövlət tənzimlənməsi iqtisadi sabitliyi təmin etməyə kömək edir. İqtisadiyyatının neft sektorundan asılı olduğu Azərbaycanda effektiv tənzimləmə tədbirləri qiymət dəyişkənliyinin global neft bazarına mənfə təsirlərini yumşalda bilər.

2. **Sosial müdafiə.** Dəyişikliyə həssas əhalini qorumaq üçün dövlət tənzimlənməsi vacibdir. Pandemiya və ya global böhranlar nəticəsində hökumətin sosial rifah proqramları yaranan iqtisadi çətinliklər zamanı yoxsullara bu çətinliklərin təsirinin azaldılmasına kömək edir.

3. **İnvestisiyaların cəlb edilməsi.** Əlverişli investisiya mühitinin yaradılması üzrə dövlət tədbirləri xarici investisiyaların cəlb edilməsinə kömək edir. Azərbaycan iqtisadi artımının stimullaşdırılması və yeni iş yerlərinin yaradılması üçün vacib olan biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində fəal işlər aparır.

4. **Sahibkarlığa dəstək.** Azərbaycanda dövlət tənzimlənməsi həm də kiçik və orta biznesin dəstəklənməsinə yönəlib. Dövlətin bu istiqamətdə olan proqramları, vergi güzəştləri və maliyyəyə çıxış sahibkarlığı və innovasiyanı təşviq edir.

5. **Ətraf Mühit Məsələləri.** İqlim dəyişikliyi və ekoloji problemlər ilə bağlı müasir çağırışlar effektiv dövlət tənzimlənməsini tələb edir. Azərbaycanda davamlı inkişaf üçün tədbirlər, o cümlədən ətraf mühitin mühafizəsi və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə proqramları həyata keçirilir. Buna misal olaraq COP29-un nu il Azərbaycanda keçirilməsini göstərə bilərik.

6. **İnfrastrukturun inkişafı.** İnfrastrukturun inkişafında dövlət tənzimlənməsi mühüm rol oynayır. Nəqliyyat, enerji layihələri və sosial infraqurkura investisiyalar həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırır və iqtisadi inkişafı stimullaşdırır.

Ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki, müasir dövrdə Azərbaycanda dövlət tənzimlənməsi dayanıqlı iqtisadi artımın, sosial müdafiənin və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsində əsas vasitədir. Səmərəli tənzimləmə tədbirləri ölkəyə cari çağırışların öhdəsindən gəlməyə kömək edə və uzunmüddətli inkişaf üçün şərait yarada bilər.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası
2. **Экономика Азербайджана.** Фархад Рахманов, Эльчин Сулейманов, Эльмира Годжаева. 2021.
3. www.economy.gov.az
4. www.president.az

**РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И ЕГО ОСНОВНЫЕ
НАПРАВЛЕНИЯ В РАЗВИТИИ АЗЕРБАЙДЖАНА***Джафарова Халида Рашид***Резюме**

Государству принадлежит важная роль в обеспечении нормального функционирования любой современной экономической системы. На протяжении всей истории своего существования государство выполняло определенные функции в экономической сфере, наряду с обязанностями по охране законов и организации национальной обороны. В условиях рыночной экономики государство выступает организатором экономического порядка, ответственным за создание правил, гарантом их стабильности и реализации, представителем общественных интересов. Необходимым условием развития экономики государства является улучшение инвестиционной деятельности и высокая инвестиционная активность. Государство всегда, во все времена и во всех странах влияло на деятельность экономики, как следствие, на развитие общества в целом.

**THE ROLE OF STATE REGULATION AND ITS MAIN DIRECTIONS IN THE
DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN***Jafarova Khalida Rashid***Summary**

The state has an important role in ensuring the normal functioning of any modern economic system. Throughout the history of its existence, the state has performed certain functions in the economic field, along with the duties of protecting laws and organizing national defense. In the conditions of the market economy, the state acts as the organizer of the economic order, responsible for the creation of its rules, the guarantor of their stability and implementation, and the representative of public interests. A necessary condition for the development of the state economy is the improvement of investment activity and high investment activity. The state has always, at all times and in all countries, influenced the activity of the economy, as a result, the development of society as a whole.

*Rəyçi: dosent Zakir Əhmədov**İqtisadiyyat kafedrasının 11 sentyabr 2024-cü il tarixli iclasın 01 sayılı protokolu**Daxil olma tarixi 24 sentyabr 2024-cü il*